

7. Записки Бессарабского областного статистического комитета. – Кишинёв : Тип. Областного правления, 1868. – Т.III. – 300 с.
8. Юбилейный сборник города Кишинёва (1812-1912 гг.) / [Изд. Кишиневского Городского Общественного Управления]. – Кишинев : Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1914. – Ч.I. – 206 с.
9. Обзор Бессарабской губернии за 1910 г. / [Изд. Бессарабского Губернского Статистического Комитета]. – Кишинев, 1911. – 89 с.
10. Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области / М. Дараган. – СПб., 1849. – Т. XI. – Ч.3. – 162 с.
11. Бессарабский календарь на 1883 г. – Кишинев : Тип. Бессарабского губернского правления, [б.г.]. – 133 с.
12. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 г. – СПб. : Тип. К. Вульфа, 1863. – Ч.I. – С. 1-30.
13. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – СПб. : Центральный статистический комитет МВД, 1905. – Т.III : Бессарабская губерния. – 254 с.

Балицкий А. Ю. “Городское пространство” бессарабских городов XIX в.

Статья посвящена исследованию аспектов городского планирования, застройки, благоустройства, как важных составляющих городского пространства в бессарабском регионе в XIX в. В статье прослежено процесс упорядочения облика городского пространства и тенденции его дальнейшего развития. Обращено внимание на проблемы повседневной жизни города в сфере благоустройства. Показано, что в течение XIX в. происходил процесс трансформации городского пространства, вследствие чего он становился все более открытым к новациям, направленным на обеспечение комфортных условий для жизнедеятельности горожан.

Ключевые слова: город, городское пространство, благоустройство, Бессарабия.

Balytskyi O. Ju. “Urban space” of the Bessarabian cities in the XIXth century

The article is devoted to the research of aspects of the town planning, building, beautification, as an important components of urban space in the Bessarabian region in the nineteenth century. The article focuses on the process of organizing urban space and tendencies of its further development. Attention is paid to the problems of everyday city life in the field of beautification. It is shown that during the nineteenth century urban space of the Bessarabian cities became more open to innovations and comfortable for the townspeople.

Keywords: city, urban space, beautification, Bessarabia

УДК 930.2: 316.775.3

Д. В. Барабаш, Н. О. Барабаш

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СПІВТОВАРИСТВО “ПОПІВСЬКА АКАДЕМІЯ”

Стаття присвячена з'ясуванню сенсу понять “інтелектуал” та “інтелектуальне співтовариство” на українському матеріалі через діяльність на Слобожанщині у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. гуртка дворянської аристократії на чолі з Олександром Паліциним, який виступав носієм просвітницької ідеології. Доведено, що “Попівська академія” фактично являла собою напіввідкриту інтелектуальну комунікативну мережу – “колесо”, представлену двома умовними рівнями (інтелектуали-професіонали й інтелектуали-учні).

Ключові слова: “Попівська академія”, інтелектуальне співтовариство, інтелектуальна комунікація

Поява когорти інтелектуалів є результатом інституювання інтелектуальних практик в добу Просвітництва, яку достатньо влучно називають “Епохою розуму”. Саме з XVIII ст. у літературі досить широко на емпіричному рівні починають вживати поняття “інтелектуал”, а згодом й супутні категорії “інтелектуальна комунікація” та “інтелектуальне співтовариство”. Однак до сьогодні мало хто замислювався над змістовним потенціалом даних дефініцій. Хоча перетворення, поглиблення, “уточнення” терміна/слова, а ширше “понятійної свідомості”, на думку Ірини Колесник, становить нерозвідане поле інтелектуальних можливостей [1, с.169].

З'ясувати сенс понять “інтелектуал” та “інтелектуальне співтовариство” на українському матеріалі доречно через діяльність на Слобожанщині у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. гуртка дворянської аристократії на чолі з Олександром Паліциним, який виступав носієм просвітницької ідеології.

Епоха Просвітництва як цілісний соціально-культурний феномен стала об'єктом детального вивчення у працях сучасних вітчизняних культурологів, філософів, істориків. Проблема українських інтелектуальних співтовариств має також свою історіографічну ретроспективу. Інтерес до неї виникає ще наприкінці XIX ст. в мемуарній літературі та історичній періодиці. У просторі уваги знаходиться “Попівська академія” О.Паліціна та її учасники. Історичні аспекти просвітницької діяльності Попівської академії вивчали Я. Айзеншток [2], Д. Багалій [3], М. Сумцов [4], краєзнавчі – П. Сапунін [5], М. Тесля [6] та інші. На сучасному етапі деякі аспекти діяльності Попівської академії, її ролі у розвитку культури й освіти на Слобожанщині, а також біографічні відомості окремих членів гуртка подано у дослідженнях Н. Барабаш [7], О. Скоробагатської [8]. Сучасний харківський дослідник Ігор Лосієвський називає “Попівську академію” найбільш значним літературно-філософським об'єднанням “доуніверситетського” періоду на Україні [9].

Ідеологія Просвітництва крізь призму сформованих утопій/міфів

В епоху Просвітництва формуються утопічні ідеї, які стають постійними супутниками людини, як у історії культури, так і у літературі. Саме цим ми можемо пояснити цікавість до утопій/міфів як зі сторони зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Вперше назва “утопія” з’являється у книзі Томаса Мора: його неологізм “утопія” означає водночас і “благодатне місце”, і “місце, якого не існує”, що зумовлюється грою на подібності грецьких слів, які позначають поняття “доброго” (eu) і “неіснуючого” (ou).

Починаючи з 1516 року термін “утопія” вживали для означення ідеального суспільства або – зі зневажливим забарвленням – неможливого суспільства, а то й того, й іншого водночас [10].

При дослідженні формування утопії слід чітко розмежовувати поняття утопізму як способу та форми мислення та утопії як літературного жанру, що бере свій початок зі знаменитої утопії Т. Мора. Утопія та утопізм формують так зване “утопічне поле” (термін Л. Геллера та М. Ніке). Прагнення до ідеалу зазвичай розглядається як найважливіша риса будь-якої утопії, що, у кінцевому результаті, приводить до ситуації, коли “розмірковування про ідеал і утопія розглядаються як синоніми”. Однак, констатувати тільки “ідеальність” утопії недостатньо для розуміння її природи. Польський дослідник Е. Шацький запропонував зіставити утопію одночасно з нездійсненою мрією, ідеалом, експериментом, альтернативою [11, с. 24].

Залежно від запитів суспільства утопія може приймати різні жанрові форми, серед яких спершу найбільш розповсюдженою була утопія-мандрівка (“Утопія” Т. Мора, “Місто Сонця” Т. Компанелли, “Нова Атлантида” Ф. Бекона). С XVII століття класичним утопіям-мандрівкам приходять політичні утопії, серед яких найбільшим попитом користується державний роман як особлива форма літературної утопії. В XVIII столітті великий інтерес починають викликати політичні трактати (Мореллі, Л. М. Дешан, Ж. Мельє, У. Годвін, Ж.-Ж. Руссо), в яких реалізується абсолютно певний просвітницький принцип: історією керують ідеї, що мають змогу змінити оточуючий людину світ [11, с. 24].

Що до класифікації утопій, то до найбільш продуктивними дослідники вважають класифікації з точки зору реалізації в них утопічного ідеалу (С. Шацький, Е. Ф. Манюель, С. Л. Бер) та з точки зору природи самих утопічних текстів. Для епохи Просвітництва, на думку О. Приказчикової, найбільш важливими були утопії-евномії, у яких йшлося про розбудову ідеальної держави на основі не менш ідеальних та розумних законів; утопії-евпсихії, в яких центром ставала природа “нової” людини, перестроєна з врахуванням законів розуму; утопії-евтопії, у яких розповідалося про створення ідеальних умов для ідеальної людини [11, с. 24-25].

Серед утопій епохи Просвітництва важливе місце займає садово-паркова утопія, що ставить своєю метою показати ідеальне буття людини на лоні природи. Виступаючи в ролі вчителя життя, природа являла себе людям XVIII століття через садово-парковий ландшафт, який “був місцем філософських бесід, прогулянок, під час яких можна було пізнавати добро, вчитися шанувати минуле і великих людей, пізнавати світ у всьому його природному різноманітті, культивувати розум і почуття” [12, с. 40].

Думки про природу-вихователю наполегливо проводяться в поемі А. Поупа “Досвід про людину”, де автор наполягає на тому, що саме наслідування природі має повернути людині втрачений “золотий вік”. Ж. Деліль, автор знаменитої поеми “Сади”, заявляє: “Вселивши любов до полів, вселяємо чеснота” [Цит. за: 11, с. 30].

Поряд з утопіями формується й система культурних міфів, що знаходила відображення у мемуарно-епістолярному жанрі епохи Просвітництва (включає антропологічний міф, бібліофілічний міф і т.ін.) [11, с. 12].

Інтелектуали та інтелектуальні співтовариства як досягнення “Епохи розуму”

Просвітництво називали – добою світочів, добою розуму, “царством розуму”. Епохальні зміни зачіпали не якусь одну, а різні боки життя суспільства – релігію і політику, освіту й виховання, культуру й мистецтво, науку і техніку. Ідеалами Просвітництва стали мир, ненасильство, віротерпимість, критичне ставлення до авторитетів (вільнодумство), свобода, добробут і щастя людей. Вони поширилися не лише в Європі, а й у Новому Світі і мали інтернаціональний характер. Разом з тим у кожній країні Просвітництво зберігало свої особливості.

Порівняно з неспокійним, наповненим війнами XVII ст., доба Просвітництва була відзначена певною політичною стабільністю, ростом економіки, покращанням побутових умов, культурними досягненнями. Ці позитивні зрушення дозволяли сподіватися: життя людини можна змінити на краще. Мислителі тієї епохи - просвітителі – вірили в “природне світло розуму”. На їхню думку, людина, як істота розумна, покликана перебудувати суспільство на розумних засадах, варто лише використати закладені в кожному здібності. Для цього людей необхідно виховувати і освічувати, а в суспільстві поширювати корисні знання і наукові відкриття. На переконання просвітителів, тільки за допомогою знань можна було досягти добробуту й процвітання.

Віра в силу знань, у досягнення науки й техніки дала поштовх для виникнення ідеї прогресу - неухильного просування людства вперед. Нові ідеї досить швидко проникли в тогочасне суспільство. Під їх знаком відбувалися зміни в освіті і традиціях сімейного виховання [13].

Для епохи Просвітництва властиве нове суспільне явище - виникнення сфери громадського життя, тобто інституцій, де відбувалися дебати щодо важливих для суспільства проблем. До таких інституцій належали новостворені академії та наукові товариства, гуртки, салони, кав'ярні, масонські ложі тощо. В Європі й Америці сформувалося міжнародне “віртуальне” товариство, яке отримало назву “Республіка листів” (Respublica literaria). Члени цього товариства обмінювалися думками через кордони держав, листуючись один із одним.

Поява категорії інтелектуалів є результатом інституювання згаданих інтелектуальних практик. Якщо середньовіччя, ця доба університетів, як твердить Ален де Лібера, “винаходить новий тип людини –

“університарія”, то ранньомодерний період – доба семінарій, колегій, академій та вчених товариств, породжує інший тип – інтелектуала. Вілем Фрайгоф наголошує, що “виникнення інтелектуалів є великою новою модерної доби, це члени інтелектуальних та вільних професій, буржуа, які живуть з їхніх рент, каноніки та посідачі інших доходів, вільні, щоб присвятити себе наукам і мистецтвам, духовні та світські, які навчилися самодостатньо обґрунтовувати і формулювати власну думку, а також незалежній творчості за допомогою методичних та наукових методів, якими їх наділив університет. Коли у XVIII ст. сподівання великої кількості з них виявляються фрустрованими, вони можуть стати силою, що загрожуватиме встановленій владі, якщо вони політики, церковники чи науковці”. Цей акцент на сподіваннях інтелектуалів є важливим з огляду на те, що інтелектуали – це не стільки служителі знання, скільки люди, покликані в індивідуальному порядку застосовувати це знання в певній професії і, ширше, в суспільному житті, відтак їх реалізація визначається як професійним успіхом, так і запитаністю в суспільстві [14].

Сучасна дослідниця І. Колесник розширює трактовку дефініції “інтелектуал” - це людина, що живе напруженим інтелектуальним життям, маркерами/ознаками якого є особлива поведінкова модель, мовний код, зовнішній вигляд, стиль життя та мислення, коло читання, спілкування, політична культура, незалежна громадянська позиція. Справжній інтелектуал має свою особливу життєву і професійну мотивацію та волю протистояти колективним упередженням та ілюзіям, сам виступає творцем соціальної міфології у вигляді політичних ідеологій, наукових програм, культурних проєктів, правових норм, моральних стандартів [1, с. 174].

Інтелектуальний клас представлений різними типами інтелектуалів. Існують певні класифікації інтелектуальних типів. П. Бурдье розрізняє такі типи, як інтелектуал-спеціаліст з конкретних питань; фахівець “на усі руки”; інтелектуал-одинак, така собі міфічна постать; інтелектуал-менеджер. Р. Коллінз ідентифікує ще один тип інтелектуала – “інтелектуальний герой”, себто геній [1, с. 172-173].

Для характеристики творчого тону інтелектуала використовується поняття “культурного капіталу”. П. Бурдье та Р. Коллінз користуються цим поняттям, обидва сприймають культурний капітал як сукупність попередніх та набутих знань. У соціології філософії Р. Коллінз широко використовує також поняття “емоційна енергія”, під якою розуміє творчий ентузіазм, властивий інтелектуалу чи групі інтелектуалів. Емоційна енергія (“емоційний капітал”), вважає Р. Коллінз, має різні рівні інтенсивності та наповненості. Найвищий – це ентузіазм; середній – стан меншої емоційності й інтенсивності; нижчий рівень дорівнює полюсу депресії, поганого самопочуття, відсутності ініціативи.

Цікаві схеми розподілу емоційної енергії в інтелектуальному, зокрема науковому, середовищі. Депресії, “блокування письма” зміщення/переключення уваги з інтелектуальних проєктів на буденний світ – це найбільш типовий шлях звичайного інтелектуала, рухаючись яким він втрачає можливість залишити після себе хоча б якийсь слід й випадає з даного простору. На жаль, більшість людей, які знаходяться в інтелектуальному полі, констатує Р. Коллінз, назавжди залишаються у такому “перехідному стані” [1, с. 177].

Визначаючи простір інтелектуальних студій, російський дослідник С. Екштут зазначає “історія гуманітарного знання фактично є історією людського інтелекту в його постійному прагненні збагнути місце і роль особистості у суспільстві, культурі та історичному процесі”. Саме тому історія гуманітарного знання відкриває нам один із вимірів інтелектуальної історії, який здійснюється у безперервному процесі творчої діяльності і протікає в основних формах буття – соціокультурному просторі і часі. Однією з центральних проблем даної дисципліни є інтелектуальна комунікація (механізм розповсюдження ідей) та її види [15].

Відомо, що комунікації між інтелектуалами можуть носити як формальний, так і неформальний характер. Формальні відносини регламентовані штатними розкладами, офіційною субординацією між учасниками наукового спілкування. І хоча аналіз таких форм відносин дозволяє визначити структуру співтовариств (наприклад, розташування на кар’єрних сходах), але не розкриває сутності міжособистісної взаємодії.

Неформальні відносини характеризуються домінуванням суб’єктивного фактору в інтелектуальному співробітництві інтелектуалів, коли їх об’єднання формуються на основі спільносповідуємих цінностей та певних типах комунікацій. Інтерес до неформальних інтелектуальних спільнот та їхньої ролі у розвитку науки пов’язаний із розвитком теорії “незримих коледжів”. Вперше термін “незримий коледж” використав Бойль у 40-х рр. XVII ст. Даний термін підкреслює мінімальну організацію і взаємодію всередині відносно закритої спільноти, у якій між членами на добровільній основі формуються мережі особистих контактів, що не мають чітко окреслених кордонів і процедур обміну інформацією [16].

Фактично “незримий коледж”, якщо використовувати термін Бланшо, стає “обираємим співтовариством”, оскільки він не мав би змоги існувати опріч волі тих, хто вільно зробив свій вибір. Ми будемо спиратися на це визначення, хоча вважаємо за необхідне вказати, що на сьогодні термін “незримий коледж” частіше використовують для визначення однієї з форм наукової школи.

Дослідники, які вивчали феномен “незримих коледжів” виокремлюють ряд відмінних рис таких об’єднань [17]. На нашу думку, найбільш показовими є наступні риси:

– між членами групи має місце інтенсивна взаємодія як на професійному, так і на екстра-професійному рівні.

– існує організаційний лідер, який піклується про фінансування та організацію зустрічей, про комунікацію і відносини з офіційними науковими і адміністративними установами;

– існує інтелектуальний лідер (іноді це та людина, що й організаційний лідер), якому належить першість теоретичної інновації, він стає “центром тяжіння” групи;

– група часто характеризується високою плінністю членів;

– група характеризується кінцевим строком існування. Найбільш плідними вважаються перші роки існування групи. Зі збільшенням кількості членів продуктивність знижується, тому група з часом розпадається.

При вивченні феномену “незримих коледжів” актуальним стає приділення особливої уваги різним типам комунікативних мереж, що формуються в групах. Різновиди таких мереж залежать не тільки від внутрішніх факторів (психологічні якості членів формації, особливості групового тезаурусу тощо), але й від зовнішніх. До числа зовнішніх факторів ми відносимо ті соціокультурні умови, які визначають основні паттерни певної історичної епохи.

В цьому ключі відзначаємо, що кожна епоха має відбиток у способі організації інтелектуальної спільноти. Тип організації, в свою чергу, впливає на вибір певної моделі комунікативної мережі.

Сучасні дослідники велику увагу приділяють особливостям комунікативних мереж у різних типах інтелектуальних спільнот. При цьому саму мережу розглядають як сукупність міжособистісних напрямків спілкування. В соціолінгвістиці визначають такі моделі опосередкованої індикації комунікативних контактів, як-от:

– модель “павутиння”, при якій формуються перехресні напрямки спілкування членів, коли всі пов’язані зі всіма;

– модель “вектор” - офіційні формалізовані наукові установи, які характеризуються чіткою ієрархією та сильною субординацією;

– модель “коло”, коли зв’язок реалізується в парах: А спілкується з Б, Б спілкується з В і т.д.;

– модель “колесо” з лідером у центрі і пов’язаними з ним людьми [16].

Різновиди інтелектуальної взаємодії виникають в сімейному колі, оточенні сусідів, родичів, друзів, партнерів по обговоренню, об’єднаних спільними інтересами, уподобаннями та працею. Інтелектуальне спілкування відбувається у тісних гуртках друзів, одностайців, аристократичних салонах знаті, демократичних вітальнях учених, митців, літераторів, закритих ложах, політичних організаціях, партіях і союзах. Інтелектуальні комунікації – це не тільки творення та обмін текстами, думками, а також коло читання, дискусії, лекції, видавнича діяльність, журнали. Еволюція форм інтелектуальної комунікації протягом кількох поколінь інтелектуалів та ситуація інтелектуальної конкуренції призводять до зростання рівня абстракції й підвищення рефлексії суб’єктів комунікаційного процесу.

З огляду на існуючі теоретичні напрацювання, “інтелектуальне співтовариство” сприймаємо як динамічну й гнучку мережеву структуру комунікативних та інформаційних практик інтелектуалів.

Гурток “Попівська академія”: мережева модель “колесо”

В українській традиції II половини XVIII - XIX століть неформальні інтелектуальні співтовариства найчастіше були проектами певної ініціативної особи, що виконувала роль інформаційного та ритуального посередника. Саме за таким сценарієм на рубежі XVIII – XIX століття виникає культурно-просвітницький гурток на Слобожанщині, який отримав назву “Попівська академія”. Інтелектуальним і організаційним лідером гуртка став Олександр Олександрович Паліцин, а географічним центром – його маєток Попівка Сумського повіту Харківської губернії.

Олександр Паліцин походить зі славетного, але збіднілого російського дворянського роду. Дитинство його пройшло у маєтку діда Званці, неподалік від Державинської Званки по Волхву. Згодом він закінчив Сухопутний шляхетський корпус і почав військову кар’єру.

Психологічні підвалини створення гуртка Паліциним можна інтерпретувати через теорію депривації, тобто неможливості задовольнити певні потреби (інтелектуальні, кар’єрні, комунікативні тощо). Річ в тому, що на початку блискучої військової кар’єри, через невдало висловлені зауваження щодо командування (після Кагульської битви) його було звільнено зі штабу Рум’янцева - це вплинуло на рішення залишити військову службу. Саме після цього у 1771-1772 р. він одружується і поселяється у Попівці, перетворюючись, за його власним визначенням на “Попівського пустинника”. Ідентифікуючи себе як “Попівського пустинника”, Паліцин тим самим вказує на свідомо обмежене коло спілкування, формування якого він контролює самостійно, захищаючи себе від “незручних ситуацій”. Фактично “Попівський пустинник” – це ампула О. Паліцина, яке впливало на його суб’єктивну самооцінку й організувало його поведінку, а також визначало сприйняття його особистості сучасниками.

В такому ключі створення Попівської Академії можна розглядати як спробу створення власного культурного простору. Найчастіше, подібні спроби здійснюються із використанням стратегії “внутрішньої імміграції”, яка характеризується усамітненням. Втім, в даному випадку, співпадіння внутрішніх потреб та зовнішніх факторів (інтелектуальний рух в цей період характеризується сплеском активності певної частини населення, яка в подальшому стане ядром вітчизняної інтелігенції). Все це сприяло вивільненню енергії, яку віднині Паліцин спрямовує на створення та розвиток нової інтелектуальної комунікативної мережі – Попівської Академії.

Припускаємо, що доступ у дану комунікативну мережу здійснювався за розповсюдженням у вітчизняній соціокультурній традиції сценарієм – шляхом надання протекцій. В такому випадку цю мережу можна репрезентувати як напіввідкриту. Характер та терміни перебування членів гуртка в територіальному центрі мережі (маєток “Попівка”) свідчить про різні рівні внутрішньо сільової комунікації. Тому ми можемо поставити питання про феномен “подвійного колеса” в даній інтелектуальній мережі. Перший рівень склали члени гуртка, чия присутність в маєтку була обмежена необхідністю зустрічі для вирішення певних питань. тобто це була певна формація інтелектуалів, об’єднаних між собою не тільки спільністю дослідницьких інтересів, але й схожістю світоглядів та маркерів соціокультурного простору (соціальний статус, стиль життя, етнічна

та культурна ідентичність). До даного рівня відносимо багатих та впливових сусідів Шидловських, Надаржинських, Кондратьєвих, Комбурлеїв, Подгоричани, а також відомих культурних діячів Г. Сковороду, І. Вернета, В. Каразіна, В. Капніста, І. Богданович та інших.

Другий рівень представлений когортою протеже Паліцина, які в силу різних обставин, певний час проживали у Паліцина (тобто потребували не тільки інтелектуального спілкування, але й матеріальної підтримки). До даного рівня вважаємо за можливе віднести А. Карташевського, В. Ярославського, Є. Станевича, М. Ушинського, М. Альфьорова та ін.. Наявність цього рівня репрезентує “Попівську академію” як своєрідний аналог середньовічного ремісничого цеху, в якому досвід передається від майстра до учнів в умовах близького міжособистісного контакту. Цікаво, що деякі дослідники, вважають подібний тип передачі досвіду найкращим способом інсталяції когнітивних структур, які продовжують функціонувати навіть коли учні мігрують за межі комунікативної мережі, або взагалі до інших областей науки. Можна стверджувати, що члени “Попівської академії” другого рівня знаходилися під потужним інтелектуальним впливом свого “вчителя” О. О. Паліцина, він прищеплював “учням” естетику класицизму, що у другій половині XVIII століття органічно ввійшла у духовний світ освічених людей. Саме з нормативністю класицизму пов’язано уявлення про генія, як про результат знання і досвіду, поєднання теорії і практики. У своїй наставницькій діяльності “Попівський пустинник” послідовно проводив в життя цю ідею, а також вказував “учням” на те, що в основу всіх мистецтв покладено захопленість природою і наслідування їй. Сприймавши настанови О. Паліцина частина учнів обрала професійний шлях архітекторів (А. Карташевський, В. Васильєв, В. Ярославський), частина – професійно буде займатись літературною творчістю (С. Глінка, Є. Станевич). Однак всі учні свідомо будуть поширювати класицистичні ідеї прищеплені Вчителем.

Характеризуючи “Попівську академію” можна визначити основні напрямки її діяльності:

- колекціонування (книг та мистецьких творів);
- архітектурна діяльність (проекування різнопланових будівель та пейзажних парків (наприклад, Старий Мерчик Г. Шидловського));
- перекладацька діяльність;
- літературна діяльність, в основному складання поетичних творів [2-6].

Проведені раніше дослідження дозволяють визначити хронологічні межі існування цього інтелектуального утворення, які до сьогодні не мали чіткого окреслення. Скоріш за все, гурток починає оформлюватися у 1780-х рр., оскільки на 1799 р. Антон Іванович Карташевський (один із учнів-протеже) вже займав посаду малоросійського губернського архітектора, та існує до 1816 року (до смерті О. Паліцина).

Просвітницькі утопії/міфи в інтерпретації попівчан

Культ природи і культ почуття в Західній Європі сягають апогею в 1760–1770-х рр. і, поширюючись у Росії, визначають її загальноестетичну атмосферу межі XVIII–XIX століть. Садово-паркова утопія цієї епохи створювалась, на думку дослідників, на основі міфу про золотий вік, живленого міфологемами Аркадії, Едему. Найвищою метою садово-паркового мистецтва стає повернення людині загубленого “золотого віку” й творення довершеного простору для існування, власного “ідеального світу”, у якому природі відводиться роль виховательки [11, 30–31; , 12, 65].

На прикладі життя О. Паліцина “оброблення” саду стає фактично аналогом творення самого себе і свого родинно-сільського життя поодаль від міської суєти й пороків. У 1771–1772 рр. він одружився з А. Неплювою, поселився в Попівці. Змушений формувати стиль поведінки дрібнопомісного дворянина, О. Паліцин веде пошук зразків побутової поведінки у сфері мистецтва, зокрема у творчості представників західноєвропейського класицизму й просвітництва: Н. Буало, А. Попа, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Деліля та інших. Ідентифікуючи себе як “Попівського пустинника”, О. Паліцин тим самим указує на свідоме обмеження кола спілкування, самостійний контроль його формування, на захист себе від “незручних ситуацій”.

Дружнє віршоване послання (епістоли) стає для членів “Попівської академії” одним зі способів спілкування і своєрідним літературним “тренінгом”. Тексти епістол членів “Попівської академії” подають цінні історичні відомості про своєрідний духовний мікрокосм, який сформувався в провінційному дворянському маєтку О. Паліцина Попівці й став “опредметненою” моделлю світосприйняття хазяїна. Господарський будинок до сьогодні не зберігся, але уявлення про його вигляд і розташування можна скласти завдяки малюнку М. Альфьорова “Вигляд моєї пустелі”. На жаль, у посланнях опису садиби не подано, а згадано лише загальні вимоги до ідеального, на думку членів “Попівської академії”, замиського дворянського будинку й саду навколо нього:

*Вот правила твои не токмо в письменах,
Но ты являешь их нам в зданьях и садах.
Высокий древних вкус простой архитектуры,
Которой в Греции был занят от природы,
Единым образцом ты для себя избрал,
И Греков по следам ты в вымыслах ступал.
Но ближе их ты подражал природе,
Строенья сельского совсем в другом уж роде,
Которому дано начало лишь тобой:*

В нем зрим неправильность с пленяющей красой [18, с. 31].

Однак існує прозовий опис власного будинку, поданий О. Паліциним у листі до В. Ярославського 1808 р. У дружніх посланнях, приналежних до кола “Попівської академії”, часто згадуються вікові дуби, що

оточували будинок О. Паліцина, прирученні господарем білки й птахи. Усе це свідчить про відтворення ідеї гармонійного співіснування людини і природи, у якому остання виступає фактично рівноправним партнером.

“Попівський пустинник” послідовно доводив учням, що в основу всіх мистецтв покладено захопленість природою й наслідування її, тому наставницьке спілкування часто відбувалося під час прогулянок.

Побоювання О. Паліцина щодо відходу учнів від його настанов не виправдалися, оскільки інтуїтивно для передачі досвіду він обрав тісне міжособистісне спілкування. Згодом учні “Попівського пустинника”, особливо архітектори (А. Карташевський, В. Ярославський, М. Алфьоров та ін.), діяли в межах чітко визначеного “класицистичного поля”.

Садово-паркова утопія тісно пов'язана з протиставленням сільського і міського способів життя. Члени “Попівської академії”, наслідуючи традиції руссоїстів, зображають образ Міста-перевертня, який своєю блискучою зовнішньою стороною притягує людей, але справжнім обличчям має “безобразний вид ужасної нищети”, метушню й аморальність. Єдина можливість спасіння людини – усамітнення й життя в гармонії з природою. У посланні до Є. Станевича О. Паліцин чітко розмежовує міське (суєтне, розпусне) і сільське (щасливе, гармонійне, моральне) існування [19, с. 78].

Духовна сутність маєтку-садиби може поставати не лише в предметно-просторовому (будівлі, сади, планування, побутові предмети) утіленні, а й у соціокультурному (взаємовідносини людей – мешканців або відвідувачів), вербально-художньому (літературні, музичні, живописні твори, посталі в маєтку).

Маленький ідеальний усесвіт визначав стиль життя господаря та його оточення, диктував певні форми поведінки. Так, читання було важливим елементом культури й побуту, засобом виховання залучених до комунікаційного кола “Попівської академії”. Ставлення до книги, коло читання, процес читання знаходять відображення в поетичних дружніх посланнях членів гуртка, де містяться імена античних героїв, що свідчить про обізнаність з давньогрецькою міфологією та літературою. Знаходимо також інформацію про відправлення “гарячих” книжкових новинок і власних творів для ознайомлення. Надруковане у “Вестнике Европы” послання до Г. Державіна О. Паліцин позиціонує як відповідь на прислані Г. Державіном новітні видання його творів, прославляючи великого поета та його вміння завжди залишатися людиною – і в “совете царском, и во Званке”. Загалом, на думку І. Лосієвського, віршоване листування О. Паліцина з Г. Державіном та І. Богдановичем проникнуте думкою про високе покликання Поета бути взірцем мудрості, чесності та благородства [9, с. 113].

Отже, українська традиція творення неформальних інтелектуальних об'єднань складається в 1770–1780-х рр. Одним з перших культурно-інтелектуальних осередків стає “Попівська академія” – просвітницький гурток, що сформувався й розгорнув свою діяльність у середовищі слобідського панства наприкінці XVIII ст. за майже традиційним для цього часу сценарієм, як проект ініціативної особи з високим рівнем емоційної енергії та значним культурним капіталом. Інтелектуальним і організаційним лідером гуртка став архітектор-аматор, літератор-просвітник, колекціонер Олександр Олександрович Паліцин, а географічним центром – невеличкий маєток Попівка Сумського повіту Харківської губернії. “Попівська академія” фактично являє собою напіввідкриту інтелектуальну комунікаційну мережу – “колесо”, представлену двома умовними рівнями (інтелектуали-професіонали й інтелектуали-учні). Основними напрямками діяльності попівчан наприкінці XVIII – на початку XIX ст. визначаємо: філософські дебати, архітектурні вправи, літературно-філософську творчість, пропагування освіченості серед українського панства.

Джерела та література

1. Колесник І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. XIX століття / І. Колесник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 169-193.
2. Айзеншток І. Я. О. Паліцин: З культурного минулого Слобожанщини // Зап. іст.-філол. відділу Укр.АН. – 1927. – Кн. 13-14. – С. 57 – 69.
3. Багалеї Д. І. Харьковський педагогічний журнал на початку XIX в. Іван Филиппович Вернет / Д. І. Багалеї // Сборник Харьков. историко-филолог. общ-ва, изданный в честь проф. Н. Ф. Сумцова. – Харьков, 1908.
4. Сумцов Н. Просветительская жизнь А. А. Палицына // Из украинской старины. – Х., 1905. – С. 164-181; Сумцов Н. Культурный уголок Харьковской губернии: Поповская академия // Харьковский сборник: Лит.-науч. прилож. к Харьковскому календарю на 1888 г. – Х., 1888. – Вып. 2. – С. 100-112.
5. Сапунін П. Засновник першого літературного гуртка на Слобожанщині / П. Сапунін // Радянське літературознавство. – 1958. – №1. – С. 127–129.
6. Тесля М. З нетрів – до світла. Розповідь про “Попівську академію” з нагоди 2000-ліття Різдва Христового. Літературно-краєзнавчий нарис. / М. Тесля, І. Тарасенко – Суми: Видавництво: “Собор”, 1998. – 40 с.; Тесля М. Діяльність “Паліцинської академії” / М. Тесля. – Суми: ВВП “Мрія - 1” ТОВ, 2008. – 224 с.
7. Барабаш Н. О. Епістоли як джерело до вивчення “Попівської академії” / Н. О. Барабаш // Гуманітарний журнал. – 2010. – № 1-2. – С. 107-115; Барабаш Н. О. Чернігівський зодчий Антон Іванович Карташевський / Н. О. Барабаш // Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 52-57; Барабаш Н. О. Родом із Ніжина: Євстафій Станевича / Н. О. Барабаш // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія “Ніжинознавчі студії”, № 7) / Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПІК. Вип. 9 (12). – К., 2010. – С. 128-132.
8. Скоробатгаська О. Виховні цінності у просвітницькій спадщині членів Попівської академії (кінець XVIII – початок XIX століття). Дис. ... канд. педагог. наук. – Суми, 2006. – 210 с.
9. Лосієвський І. Русская лира с Украины. Русские писатели Украины первой четверти XIX века. / И. Лосієвський. – Харьков: “ОКО”, 1993. – 222 с.
10. Розова Т. Утопія / Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
11. Приказчикова Е. Культурные мифы и утопии в мемуарно-эпистолярной литературе русского Просвещения. Автореферат дис. ... докт. филолог. наук. – Екатеринбург, 2010. – 50 с.
12. Свирида І. Утопізм и садово-парковое искусство эпохи Просвещения / И. Свирида // Культура эпохи Просвещения. – М., 1993.
13. Горський В. Просвітництво / Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

14. Йосипенко С. Л. Українські церковні інтелектуали другої половини XVII – початку XVIII століть і становлення модерності / С.Л.Йосипенко. - Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_66/Yosyenko.pdf
15. Экштут С. Пространство интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Вып. 4. – М., 2001. – С. 12-25.
16. Барабаш Н. О. Комунікативні мережі в інтелектуальних спільнотах: динаміка змін / Н. О. Барабаш // Духовна сфера в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: тези доповідей міжнародної наукової конференції. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 30-31.
17. Дерябин А.А. (Пер. с англ.)(1998). Неформальные группы и сети коммуникации. // Chapter 8. Informal Groups and the Origin of Networks (pp. 132-147). – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/colleges>.
18. Станевич Е. К Александру Александровичу Палицину / Станевич Е. Собрание сочинений в стихах и в прозе Евстафия Станевича. Книга первая.– СПб.: Медицинская типография, 1805. – С. 29-41.
19. Палицын А. Стихи из д. Поповки (на отъезд мой из Украины) / Станевич Е. Собрание сочинений в стихах и в прозе Евстафия Станевича. Книга первая. – СПб.: Медицинская типография, 1805. – С.78-81.

Барабаш Д. В., Барабаш Н. А. Из истории украинского Просвещения: интеллектуальное сообщество “Поповская академия”.

Статья посвящена определению смысла понятий “интеллектуал” и “интеллектуальное сообщество” на украинском материале через деятельность на Слобожанщине в конце XVIII – в начале XIX ст. кружка дворянской аристократии во главе с Александром Палициным, который выступал носителем просветительской идеологии. Доказано, что “Поповская академия” фактически представляла собою полуоткрытую интеллектуальную коммуникативную сеть – “колесо”, представленную двумя условными уровнями (интеллектуалы-профессионалы и интеллектуалы-ученики).

Ключевые слова: “Поповская академия”, интеллектуальное сообщество, интеллектуальная коммуникация.

Barabash D. V., Barabash N. A. From history of the Ukrainian Education: intellectual community “Popivska academy”.

Article is devoted to the definition of sense of concepts “intellectual” and “intellectual community” which is based on the Ukrainian material through activity of noble aristocratic community led by Oleksander Palitsyn who acted as the carrier of educational ideology on Slobozhanshchina at the end of XVIII - in beginning XIX centuries. It is proved that “Popivska academy” actually represented itself a half-open intellectual communicative network - “the wheel”, presented by two conditional levels (intellectuals-professionals and intellectuals-pupils).

Keywords: “Popivska academy”, intellectual community, intellectual communication.

УДК 94(477.7):19

В. О. Доценко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ

Об'єктом дослідження є історія єврейської громади українських губерній Російської імперії протягом ХІХ ст. В статті розглядається соціально-економічне становище єврейської громади українських губерній протягом ХІХ ст., аналізуються передумови створення єврейських громадських організацій Російської імперії на початку ХХ ст. На рубежі віків сформувалась специфічна соціальна структура єврейського населення українських губерній Російської імперії. Навіть поверховий аналіз, співставлення соціальної структури єврейського і інших етносів, дозволяє зробити висновок про переважання серед євреїв регіону представників купецької, ремісничої і лихварської соціальних груп. Переважання євреїв у невиробничій сфері призвело до міжетнічного конфлікту з представниками українського і польського етносів.

Ключові слова: євреї, купці, лихварі, ремісники, “межа осілості”, містечко, Правобережна Україна, Російська імперія.

Дослідження етнічної історії стало одним із пріоритетних напрямів у світлі реалізації державної програми щодо відродження національних меншин України, згідно з положеннями Конституції України, “Декларації прав національностей” та закону “Про національні меншини”. Необхідність глибокого й повного висвітлення історії розвитку національних меншин України, які становлять близько чверті всього населення сучасної української держави, і водночас відсутність спеціальних досліджень цієї теми у вітчизняній історіографії спонукають до вивчення і такого важливого питання, як історія єврейської громади України у ХІХ столітті. Недостатній стан вивчення проблеми зумовлює вирішення у цій розвідці таких завдань: з'ясувати фактори що спричинили катастрофічне соціально-економічне становище єврейського населення містечок українських губерній на початку ХХ століття, проаналізувати вплив на розвиток регіону царського уряду, визначити соціально-економічні передумови єврейських погромів початку ХХ століття в Російській імперії.

Єврейське населення потрапило до складу Російської держави в результаті поділів Польщі в кінці ХVІІІ ст. і представляло собою розсіяну етнорелігійну групу з специфічною соціально-економічною організацією, в якій були відсутніми дворянство та селяни. Після приєднання правобережних українських